
Ю. С. ШЕМШУЧЕНКО,
академік НАН України,
директор Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України

**ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАВознавчих
НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ.
До 70-РІЧЧЯ ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
ІМЕНІ В. М. КОРЕЦЬКОГО НАН УКРАЇНИ**

Невдовзі після закінчення Другої світової війни в Україні виникла потреба в інституційному удосконаленні наукових правознавчих досліджень. Цьому, зокрема, сприяло те, що Українська РСР у 1945 р. стала однією з держав – засновниць Організації Об'єднаних Націй, повноправним суб'єктом міжнародного права. Це привело до розширення міжнародно-правової діяльності України, а отже, й зумовило необхідність у розширенні наукових досліджень такої діяльності.

Ідея про утворення спеціальної науково-дослідної установи з відповідних питань була підтримана Міністерством закордонних справ УРСР і Академією наук УРСР. 06 травня 1949 р. Уряд своєю постановою дозволив Академії наук УРСР утворити Сектор держави і права як окрему науково-дослідну одиницю. А 13 травня того ж року Президія АН України розглянула це питання на своєму засіданні й ухвалила рішення взяти до виконання цю постанову Ради Міністрів УРСР. Саме з цього рішення й розпочалися конкретні заходи по організації Сектору держави і права АН УРСР. Було прийнято Положення про Сектор, сформовано його початковий склад з семи осіб та призначено керівництво. Завідувачем Сектору став уже добре відомий вчений-міжнародник, академік АН УРСР В. М. Корецький, який багато зробив для його організації.

Сектор було включено до складу відділу суспільних наук АН УРСР. Головним його завданням було визначено: всебічний розвиток правової науки в Україні й теоретичне узагальнення діяльності державних органів. Акцент було зроблено на питаннях міжнародного права, насамперед, пов'язаних із діяльністю УРСР як члена ООН. Поряд з тим, до предмета діяльності Сектору було віднесено й питання історії держави і права України, державного права зарубіжних країн, договірних відносин суб'єктів господарювання тощо.

У радянський період юридична наука виявилася міцно прив'язаною до потреб командно-адміністративної системи щодо теоретичного обґрунтування її

політичних рішень. Але, попри ідеологічні нашарування, дана наука і у цей період продовжувала розвиватися значною мірою за своїми внутрішніми закономірностями. Це стосувалося і Сектору держави і права АН УРСР. У середині 1960-х років відбулося помітне чисельне збільшення колективу Сектору і його внутрішнє структурування. Істотно розширилася тематика наукових досліджень. Збільшився обсяг його наукової продукції. Таким чином, як за обсягом і характером науково-дослідної роботи, так і за своїм складом Сектор наблизився до статусу академічного науково-дослідного інституту. У зв'язку з цим Президією АН УРСР і Сектором було поставлено перед урядовими органами питання про реорганізацію останнього. 12 червня 1969 р. Рада Міністрів УРСР ухвалила постанову «Про створення Інституту держави і права Академії наук УРСР», а 24 червня того ж року Президія АН УРСР прийняла постанову «Про створення Інституту держави і права Академії наук УРСР», яку підписав президент АН УРСР Б. Є. Патон, який доклав значних зусиль для вирішення цього питання.

Наразі Інститут держави і права НАН України працює у складі Відділення історії, філософії та права НАН України. Після В. М. Корецького його очолив академік Б. М. Бабій (з 1974 р.), а з 1988 р. директором Інституту є автор цих рядків.

За 70 років свого існування Інститут зробив вагомий внесок у розвиток української юридичної думки і практики державно-правового будівництва. Його науковцями за цей час опубліковано понад 400 монографічних праць, сотні підручників і брошур. Інститут підготував і видав першу в Україні 6-томну «Юридичну енциклопедію, 10-томну «Антологію української юридичної думки». Співробітники Інституту є активними учасниками конституційного процесу, беруть участь в удосконаленні чинного законодавства і розбудові правової держави. Інститут тісно взаємодіє з державними органами, органами місцевого самоврядування та об'єднаннями громадян.

В Інституті працює висококваліфікований колектив правознавців. Серед них – понад 60 докторів і кандидатів наук, 14 академіків і членів-кореспондентів НАН України і НАПрН України, 8 заслужених діячів науки і техніки України, 6 заслужених юристів України, 7 лауреатів Державної премії України в галузі науки і техніки.

Головним осередком наукових досліджень правової тематики є 9 наукових відділів і 6 наукових центрів. Наукові центри організовані за галузями права. Йдеться, зокрема, про такі наукові відділи: теорії держави і права (доктор юридичних наук **Н. М. Опіщенко**); історико-правових досліджень (кандидат юридичних наук **І. Б. Усенко**); конституційного права та місцевого самоврядування (академік НАН України **Ю. С. Шемичученко**); проблем цивільного, трудового та підприємницького права (доктор юридичних наук **Н. М. Хуторян**); міжнародного права та порівняльного правознавства (доктор юридичних наук **В. М. Денисов**); проблем державного управління та адміністративного права (доктор юридичних наук **О. Ф. Андрійко**); проблем аграрного, земельного екологічного та космічного права (доктор юридичних наук **Н. Р. Малишева**); проблем кримінального права, кримінології та судоустрою (доктор юридичних наук **О. М. Костенко**); правових проблем політології (доктор юридичних наук **І. О. Кресіна**).

Загальний результат наукової діяльності Інституту зумовлений натхненною працею і успішною роботою усіх його наукових відділів та інших структурних одиниць.

Відділ теорії держави і права було утворено у 1950-х роках на базі Сектору держави і права. На сьогодні він є одним із провідних у нашій науковій установі. Адже від рівня розвитку теорії держави і права, ефективності використання її методологічного та наукового потенціалу багато в чому залежить рівень розвитку галузевих юридичних дисциплін. У зв'язку з цим актуальною є проблема переосмислення і переоцінки низки застарілих, «віджилих» державно-правових поглядів і політико-правових ідей та концепцій. Результати роботи відділу в цьому напрямі відображені у низці монографічних та навчальних видань. Це, зокрема: «Правова система: проблеми теорії» (2002), «Вступ до теорії правових систем» (2006), «Теорія держави та права. Академічний курс» (2006), «Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні» (2007), «Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії» (2008), «Порівняльне правознавство: правові системи світу» (2008), «Джерела права: проблеми теорії та методології» (2008), «Інститут юридичної відповідальності в демократичних правових системах» (2009), «Дія права: інтегративний аспект» (2010), «Правові засади формування та розвитку гендерного середовища в Україні» (2010), «Національні тенденції та міжнародний досвід сучасного праворозуміння» (2013), «Принцип рівності в праві: теорія та практика» (2014), «Трансформація правової ідеології в контексті сучасних викликів» (2016), «Реформація: успіх Європи й шанс для України» (2017) та ін.

Серед численних журнальних статей є й опубліковані у бібліографічній та реферативній базі даних «Scopus». Зусиллями відділу видається науково-практичний юридичний журнал «Альманах права». Він є фаховим виданням і здобув визнання представників юридичної науки та практики.

Провідні науковці є членами Координаційної ради сприяння розвитку громадянського суспільства при Президентові України, членами НКР Верховного Суду, тренерами Східноєвропейського Центру багатопартійної демократії, а також редакційних колегій та наукових редакцій фахових юридичних видань України. Вони зробили чималий внесок у розвиток методологічних засад юридичної науки, розв'язання проблем правосвідомості, правової культури громадян тощо.

Відділ історико-правових досліджень розпочав свою діяльність у 1983 р. з метою наукового та організаційного забезпечення підготовки видання «Історії держави і права Української РСР» та інших досліджень історико-юридичного характеру. Сучасну назву відділ має з 2003 р., а до того він називався відділом історії держави і права (з часу заснування) та відділом історико-політологічних досліджень держави і права України (від 1990 р.). Завідувачами відділу були Б. М. Бабій, О. М. Мироненко. Нині відділ очолює І. Б. Усенко (від 1996 р.). У відділі також працювали відомі вчені Ю. І. Римаренко та В. Д. Бабкін.

Сучасна діяльність відділу розвивається в річищі таких основних напрямів: монографічне вивчення основних періодів історії вітчизняної державності і права під кутом зору того, як відбилися на них загальнолюдські демократичні і

правові цінності; дослідження теоретико-методологічних проблем історії української державності і права; дослідження історії становлення і розвитку окремих державно-правових інститутів; публікація рукописної спадщини – джерел українського права і пам'яток вітчизняної правничої думки; вивчення історії вітчизняної юридичної науки, наукова і громадська реабілітація вчених-юристів, імена і творчість яких з ідеологічних міркувань були безпідставно забуті.

Традиційним для відділу є наукове забезпечення законопроектної роботи в галузі архівної і бібліотечної справи та охорони культурної спадщини. До професійних інтересів співробітників відділу також входять юридичні аспекти атестації наукових кадрів в Україні, правовий режим мов в Україні, питання розвитку і унормування української правничої термінології, юридичні аспекти національної політики і національної безпеки.

Співробітники відділу здійснюють організаційне забезпечення діяльності Комісії історії українського права при Президії НАН України, Секції історії держави і права Наукової ради НАН України з координації фундаментальних правових досліджень та керівних органів Міжнародної асоціації істориків права.

На сьогодні відділ є лідером у розробленні методологічних основ історико-юридичних досліджень та фундаментальних проблем історії держави і права України й вітчизняної юридичної науки. Він також посідає провідні позиції у розробленні порівняно нових наукових напрямів – юридичної історіографії, юридичного джерелознавства і юридичної біографістики.

Провідна роль відділу у вітчизняній історико-правовій науці значною мірою зумовлюється його статусом базового осередку Міжнародної асоціації істориків права. Саме у відділі у зв'язку з плановою тематикою НДР та орієнтирами, передбаченими постановами Верховної Ради України, указами Президента України та актами Кабінету Міністрів України, визначається проблематика двох щорічних наукових конференцій МАПІ, здійснюється рецензування і редагування видань Асоціації, координуються наукові дослідження історико-правового профілю, надається практична допомога здобувачам наукових ступенів з усієї України.

Праці відділу здобули ряд високих наукових відзнак.

Відділ конституційного права та місцевого самоврядування. Проблематика конституційного права завжди була і залишається нині в центрі уваги наукових досліджень вчених Інституту. З часу заснування Сектору держави і права основну увагу було зосереджено на дослідженні питань конституційного розвитку УРСР, юридичної природи і основних принципів Конституції, а також на розробці важливих питань державно-політичного управління та будівництва, на зміцненні зв'язків наукових досліджень з практикою, підвищенні їх теоретичного рівня. У дослідженнях з цих проблем особливо важливе місце належало аналізу ролі, завдань, форм і методів діяльності місцевих рад депутатів трудящих загалом і в окремих галузях господарського і культурного будівництва.

Становлення конституційно-правових досліджень в Інституті пов'язане з іменами таких відомих українських вчених-державознавців, як А. П. Таранов, В. Є. Бражников, В. М. Терлецький та ін. А. П. Таранов працював старшим науковим співробітником, а потім заступником директора інституту.

Спочатку конституційно-правові дослідження велися в рамках загальних досліджень Сектору. Після чисельного збільшення Сектору у 1961 р. та утворення на громадських засадах науково-галузевої групи радянського державного і адміністративного права конституційно-правові проблеми стали чітко визначені напрямом наукової роботи.

У 1965 р. після чергового удосконалення структури Сектору були утворені науково-дослідні відділи, які в рамках своїх планових завдань займалися конституційно-правовою проблематикою: відділ теоретичних і конституційних проблем радянської держави (завідувач Б. М. Бабій) та відділ проблем державного і господарського управління (завідувач А. П. Таранов). Відтоді особливо розширився діапазон наукових досліджень актуальних проблем конституційного (державного) права і радянського будівництва, що, зокрема, набуло відображення в науково-обґрунтованих пропозиціях і рекомендаціях, спрямованих на вдосконалення структури, форм, методів і стилю роботи різних ланок державного механізму. Значною мірою це було зумовлено необхідністю прийняття ряду важливих законів, у тому числі нової Конституції УРСР.

У 1967 р. з відділу теоретичних і конституційних проблем Радянської держави була виділена тематика, пов'язана з вивченням діяльності рад депутатів трудящих і створено окремих відділ – проблем радянського будівництва (завідувач В. М. Терлецький).

Після створення Інституту держави і права АН УРСР серед напрямів його роботи було визначено дослідження актуальних проблем радянського державного будівництва і розвитку УРСР.

У 1972 р. після реорганізації відділу проблем державного і господарського управління на його основі було утворено два відділи, серед них – відділ проблем політичної організації радянського суспільства, який у липні 1976 р. було перейменовано на відділ проблем державного (конституційного) права (завідувач А. П. Таранов), а з 1978 р. – на відділ конституційного права і вдосконалення законодавства. У 1979 р. цей відділ став називатися відділом проблем радянського будівництва.

У цей період провідні вчені-конституціоналісти Інституту В. Є. Бражников, І. П. Бутко, А. П. Таранов і В. М. Терлецький були включені до складу робочих груп з підготовки проекту Конституції УРСР 1978 р.

Період 80-х років ХХ ст. – нова сторінка конституційно-правових досліджень в Інституті. У 1982 р. було утворено відділ конституційного права і радянського будівництва. Очолив відділ Г. О. Мурашин, який з 1976 р. працював заступником директора Інституту з наукової роботи.

У жовтні 1986 р. у складі відділу конституційного права і радянського будівництва було утворено сектор проблем удосконалення організації і діяльності рад народних депутатів (керівник – І. П. Бутко), який було перейменовано на сектор проблем місцевого самоврядування.

У 1988 р. після чергової реорганізації структури Інституту відділ став називатися відділом конституційного права і місцевого самоврядування (з сектором проблем місцевого самоврядування).

Після проголошення незалежності України відділ поступово став одним з провідних наукових підрозділів в Україні з розробки концептуальних проблем нової Конституції України і проблем місцевого самоврядування в Україні.

Пріоритетними темами наукових досліджень у відділі конституційного права і місцевого самоврядування з кінця 1991 р. стають теоретичні проблеми державного суверенітету України, законотворчості, питання правового забезпечення організації та діяльності представницької системи України.

З цього часу розвиток конституційно-правових досліджень в Інституті значною мірою був пов'язаний з ім'ям В. Ф. Погорілка. В цей час було підготовлено Комплексну концепцію розвитку законодавства України, яка складалась із Загальної Концепції розвитку законодавства України і галузевих концепцій, у тому числі концепції розвитку конституційного законодавства України, яку згодом було покладено в основу офіційної Концепції розвитку законодавства України до 2005 р., схваленої Верховною Радою України.

У цей час значно активізувалась і розширилась участь наукових співробітників відділу в конституційному процесі: були підготовлені Концепція та проект нової Конституції України, вчені брали участь у підготовці офіційного проекту Конституції як члени Конституційної комісії, Робочої групи (Г. О. Мурашин, В. Ф. Погорілко, Л. Т. Кривенко, Є. Я. Кравець) та як наукові експерти. Тоді було підготовлено і подано до Верховної Ради України альтернативний проект Конституції України, який був підготовлений вченими нашого Інституту.

У другій половині 1990-х років основні зусилля наукових співробітників відділу спрямовуються на створення теоретичних основ реалізації Конституції та її пропаганду, популяризацію. Наприкінці 1998 р. відділ отримав сучасну назву як відділ конституційного права та місцевого самоврядування (керівник – Ю. С. Шемшученко).

Наукові дослідження колективу відділу зосереджені на методологічних проблемах конституційно-правової науки, теоретичних проблемах реалізації народовладдя, конституції і конституціоналізму, теорії конституційних гарантій прав людини, конституційно-правової відповідальності, парламентаризму і законодавчого процесу, місцевого самоврядування, правової реформи тощо.

На сучасному етапі відділ конституційного права та місцевого самоврядування залишається флагманом конституційно-правових академічних досліджень в Україні та є провідним науковим підрозділом, який забезпечує розробку наукової тематики, пов'язаної із дослідженням фундаментальних проблем теорії Конституції України та конституційного права України.

Конституційне право займає провідне місце в системі права будь-якої держави. Воно відіграє основоположну та провідну роль щодо інших галузей права. Це, у свою чергу, визначається відповідним значенням і характером тих суспільних відносин, на регулювання яких спрямоване конституційне право як система. Конституційне право закріплює сутність, форми і структуру держави, правовий статус людини і громадянина, систему органів державної влади та місцевого самоврядування, а також загальний механізм їх функціонування.

В умовах глобалізації та європейської міждержавної інтеграції, суспільно-правовий статус конституційного права значно підвищується та ускладнюється у зв'язку з тенденціями його політологізації, соціалізації, економізації, психологізації, впливу на нього сучасних досягнень інформатики, комп'ютеризації законодавчої діяльності, дослідницької роботи та навчання, біологізації та екологізації конституційно-правової проблематики при підвищенні теоре-

тичного та практичного інтересу до законодавчої техніки та технології конституційного будівництва.

У сучасних умовах, коли тривають конституційно-проектні роботи щодо внесення в чинну Конституцію України змін і доповнень, над якими працює Конституційна Комісія, на перший план виходять питання про конституціоналізм, конституційне будівництво, конституційний лад, конституційний процес, верховенство права, підвищення ефективності організації та функціонування державної влади та місцевого самоврядування тощо.

Ці та інші проблеми конституційної теорії та практики об'єктивно зумовлюють необхідність вивчення фундаментальних проблем сучасного конституційного права разом із вищими органами державної влади, активною та багаторічною включеністю науковців відділу в конституційний процес. Так, науковці відділу входили до складу Конституційної комісії Верховної Ради України і робочої групи по розробці проекту Конституції України (1996 р.), Комісії з підготовки змін до Конституції України та інших законопроектів (2000 р.), Національної конституційної ради (2008 р.), Конституційної Асамблеї (2010–2014 рр.). Ю. С. Шемшученко та О. В. Батанов сьогодні є членами Конституційної Комісії.

У рамках цих та інших консультативно-дорадчих органів при Верховній Раді України, Президенті України, Кабінеті Міністрів України, Верховному Суді України, міністерствах співробітники відділу протягом усього часу його діяльності беруть активну участь у законопроектній роботі, а саме підготовлено ряд законопроектів з питань конституційного права та місцевого самоврядування, проекти концепцій, доктрин, стратегій, державних (відомчих) програм і нормативно-правових актів у галузі виборів та референдумів, законодавчого процесу, місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою, національної безпеки і оборони.

Протягом багатьох років науковцями відділу проводилися дослідження проблем організації та функціонування органів державної влади України. У центрі їх досліджень – проблеми теорії конституційного права України, конституційне право як складова національної правової системи, правова інституціоналізація статусу людини та публічної влади в Україні (концепція конституційного права України), норми та джерела конституційного права України та ін.

Характерною рисою сучасних конституційно-правових досліджень є їх комплексність, залучення суміжних з конституційним правом юридичних дисциплін.

Належне місце зайняв також новий напрям наукових досліджень відділу, пов'язаний з проблемами інституту національної безпеки і оборони України, зокрема, питання конституційно-правового статусу органів державної влади в галузі оборони і державної безпеки, проблеми розвитку національного законодавства про національну безпеку і оборону тощо. Для сучасної України ці питання набувають особливої актуальності в умовах російської агресії. Вітчизняна теорія і практика об'єктивно рефлексує на складні, у тому числі конституційно-правові, проблеми та виклики у сфері забезпечення національної безпеки та оборони.

Останнім часом конституційно-правові дослідження вітчизняної та зарубіжної науки зосереджені на проблемах конституційного контролю: теоретичні

та прикладні проблеми здійснення контрольної діяльності суб'єктів публічної влади в умовах конституційної реформи; теоретико-методологічний аналіз сутності, змісту, форм, видів та функцій контролю, здійснюваного суб'єктами публічної влади; конституційно-правові проблеми співвідношення публічного (державного та муніципального) та громадського контролю, а також контрольної, наглядової та аудиторської діяльності у процесі здійснення публічної влади; генезис та сучасний стан конституційно-правового забезпечення здійснення контрольної діяльності суб'єктів публічної влади в Україні.

У перспективі заплановано дослідження конституційно-правових проблем сучасного унітаризму у світлі вітчизняного та зарубіжного досвіду. Йдеться про пошук парадигми унітаризму відповідно до сучасних умов зміненого світопорядку, актуалізацію теорії і практики будівництва унітарних держав. Теоретична база унітаризму має постійно доповнюватись, адже практика будівництва унітарних відносин динамічно розширюється, тому що принципи унітаризму мають широке застосування не тільки в територіальній організації публічної влади унітарних держав, а й у процесах інституціоналізації та функціонування соціальної, економічної, фінансової та інших систем унітарних держав світу. Унітаризм постійно розвивається, розкриваються його нові аспекти і, це потребує ретельного доктринального конституційно-правового осмислення.

Відділ проблем цивільного, трудового та підприємницького права – провідний науковий підрозділ, який забезпечує розробку наукової проблематики, пов'язаної з вивченням цивільного права та цивільного процесу, сімейного, житлового, підприємницького права, а також трудового права та права соціального забезпечення. Відтак тематика, охоплена дослідженнями співробітників відділу, є надзвичайно широкою, що охоплює більшість галузей сучасного приватного права та є невід'ємною складовою найбільш актуальних питань реформування сучасного законодавства України.

З часу заснування відділу в ньому працювали відомі науковці-правники та були створені наукові школи з цивільного права (д. ю. н. Я. М. Шевченко) та з трудового права (д. ю. н. Н. М. Хуторян). Співробітники відділу, які займалися проблемами цивільного права, стояли біля витоків та фактично були творцями правових засад права приватної власності, основних напрямів і тенденцій його розвитку. Поряд з цим, значна увага приділялась вивченню проблем становлення трудового права та права соціального забезпечення як самостійних галузей права, виробленню доктринальних підходів щодо поняття та видів трудових правовідносин, трудового договору як основоположного інституту трудового права, матеріальної відповідальності сторін трудового договору.

Відділ, очолюваний з 2013 р. Н. М. Хуторян, має багаторічну історію, яка починає свій відлік з 1950-х років. З 1961 р. у Секторі держави і права стала працювати група цивільного, трудового права і процесу, колегіального і земельного права. До складу групи входили Ц. В. Боцян (Бичкова), Є. А. Монастирський, В. П. Цемко, Т. М. Лісниченко, З. К. Симорот, Ю. П. Космін, очолила групу Є. Ф. Мельник.

Визначальною подією, з якої починається відлік історії відділу проблем цивільного, трудового та підприємницького права як структурного підрозділу Інституту, стало створення у червні 1982 р. окремого відділу в Інституті – про-

блем удосконалення законодавства, цивільного і трудового права. В його складі на той час працювали: З. К. Симорот (завідувач), Я. М. Шевченко, А. Р. Мацюк, Є. О. Монастирський, М. І. Данченко, Є. М. Гриценко, О. В. Кузнецов та аспірантка М. В. Венецька.

У 1988 р. назву відділу уточнено – трудового і цивільного права. На той час ним керував доктор юридичних наук, професор Анатолій Романович Мацюк. У ці роки значна увага у відділі приділялась розробці теорії трудових правовідносин. Саме цьому була присвячена монографія А. Р. Мацюка «Трудовые правоотношения развитого социалистического общества», в якій уперше здійснено комплексний аналіз системи трудових правовідносин. Досліджена система індивідуальних і колективних трудових правовідносин, дана їх класифікація, розглянуті питання сфери дії трудового права і вдосконалення його системи.

У 1989 р. підрозділ отримав сучасну назву – відділ проблем цивільного, трудового та підприємницького права та нового завідувача – доктора юридичних наук, професора Я. М. Шевченко, яка залишалася незмінним керівником підрозділу протягом майже як чверть століття. У цей час розроблювана у відділі цивільно-правова тематика набирає дедалі більшої ваги і значення.

На початку 2000-х років основними напрямками наукових досліджень відділу стали проблеми кодифікації цивільного законодавства та реалізації положень нового ЦК України, визначення особливостей цивільних правовідносин в умовах ринкових правовідносин та визначення можливостей підвищення ефективності дії і застосування цивільного законодавства. За результатами цих досліджень з'явилися колективні монографії «Розвиток цивільного і трудового законодавства в Україні» і «Становлення та розвиток цивільних і трудових правовідносин в Україні».

Вагомим науковим доробком співробітників відділу – представників наукової школи цивільного права стало видання підручника «Цивільне право України: Академічний курс», написаного на основі нового Цивільного кодексу України. У його підготовці взяли участь А. Ю. Бабаскін, Ю. Л. Бошицький, М. В. Венецька, Г. В. Єрьоменко, І. М. Кучеренко, О. М. Молявко, С. Є. Морозова, І. Ф. Севрюкова.

Розробці науково-теоретичної концепції побудови системи організаційно-правових форм юридичних осіб приватного права присвячено цикл праць доктора юридичних наук, професора І. М. Кучеренко.

Паралельно з розвитком цивільно-правової проблематики у відділі активно розроблялася і тематика з трудового права. У 1999–2004 рр. основна увага наукових співробітників була зосереджена на проблемах реформування трудового законодавства. Зокрема, у 1999 р. була опублікована монографія «Удосконалення трудового законодавства в умовах ринку». У 2001 р. побачила світ колективна монографія «Становлення та розвиток цивільних і трудових правовідносин у сучасній Україні».

Своєчасним і вагомим здобутком юридичної науки трудового права України стало монографічне дослідження Наталії Миколаївни Хуторян «Теоретичні проблеми матеріальної відповідальності сторін трудових правовідносин» (2002).

У 2004 р. був виданий підручник «Трудове право України: Академічний курс» за редакцією Н. М. Хуторян, у якому враховані сучасні підходи правового регулювання трудових відносин.

У 2005 р. фахівцями відділу в галузі трудового права та права соціального забезпечення опублікована колективна монографія «Правове регулювання трудових відносин та пенсійного забезпечення наукових (науково-педагогічних) працівників» (автори – Н. М. Хуторян, Ю. В. Баранюк, С. В. Дріжчана, М. П. Стадник). Актуальним і на сьогодні є монографічне дослідження «Гармонізація трудового законодавства України із законодавством Європейського Союзу» (2008) за редакцією Н. М. Хуторян.

У 2010 р. науковці відділу підготували колективну монографію «Кодифікація трудового законодавства України», в якій проаналізовано норми проекту Трудового кодексу на відповідність їх міжнародним, зокрема європейським, стандартам; доповнено та удосконалено понятійний апарат проекту; внесено конкретні пропозиції удосконалення норм, що регулюють трудові відносини.

Наукові здобутки колективу відділу цивільного, трудового і підприємницького права неодноразово відзначалися спеціальними нагородами. Нині зусилля науковців спрямовані на поглиблення досліджень з проблем ефективності застосування цивільного права, удосконалення системи трудового права.

Відділ проблем цивільного, трудового та підприємницького права є провідним науковим підрозділом, який забезпечує розробку наукової проблематики, пов'язаної з вивченням актуальних проблем цивільного права та цивільного процесу, сімейного, житлового, господарського права, а також проблем трудового права та права соціального забезпечення. Наукова робота співробітників відділу спрямована на фундаментальні дослідження правових проблем права власності, договірних відносин, проблем правового регулювання ринку фінансових послуг, основних засад здійснення судочинства та принципів цивільного процесуального права, а також фундаментальні наукові розвідки у сфері актуальних проблем правового регулювання трудових і пенсійних відносин, застосування норм трудового та пенсійного законодавства, проблем реформування трудового та пенсійного законодавства в контексті сучасних євроінтеграційних викликів.

Тематика основних наукових досліджень відділу обирається з урахуванням найбільш гострих та актуальних потреб держави і суспільства. Так, в умовах проголошеного нашої державою курсу на євроінтеграцію упродовж 2015–2016 рр. співробітники відділу працювали над двома науково-дослідними темами – «Реформа трудового та пенсійного законодавства в умовах європейської інтеграції України» та «Гармонізація цивільного законодавства України з законодавством Європейського Союзу». У рамках першої було повно та всебічно досліджено особливості та проблемні аспекти процесу адаптації законодавства України у сфері праці та соціального забезпечення до законодавства Європейського Союзу. В межах другої теми здійснювалось дослідження проблем втілення принципів європейського договоруного права в українському цивільному законодавстві, уніфікації речових прав на нерухоме майно за законодавством України та країн ЄС та здійснено їх порівняльний аналіз; проведено порівняльний аналіз інституту спадкового права у законодавстві України та країн ЄС; окрема увага приділена правовому регулюванню фінансових послуг, зокрема питанням споживчого кредитування в умовах адаптації законодавства України до законодавства ЄС. За результатами обох досліджень обґрунтовані наукові висновки та розроблені пропозиції щодо удосконалення окремих положень ци-

вільного, цивільного процесуального, трудового та пенсійного законодавства України. Результати цієї роботи знайшли своє відображення в опублікованих колективних монографіях «Правові проблеми трудового та пенсійного законодавства України в контексті євроінтеграції» та «Гармонізація цивільного та цивільного процесуального законодавства України з законодавством Європейського Союзу».

З початку 2017 р. і нині у відділі відбувається дослідження цивільно-правового регулювання договірних відносин, проблем юридичної практики та розвитку цивільного процесуального законодавства, проблем реалізації й удосконалення норм сучасного трудового права, особливо враховуючи загальносвітові тенденції щодо розвитку нетипової зайнятості, проблем легалізації незадекларованої праці, трудової міграції тощо.

Співпраця відділу з іноземними колегами супроводжується активним науковим обміном між країнами, тобто безпосередньою участю в міжнародних конференціях, виконанням спільних наукових проєктів, спільними публікаціями тощо.

Протягом 2016–2017 рр. у відділі велася робота над спільною українсько-білоруською НДР на тему: «Правове регулювання пенсійного забезпечення в Україні та Республіці Білорусь: становлення, сучасний стан, перспективи розвитку і взаємодії» (№ Ф73/28-2017). Зокрема, було досліджено теоретичні проблеми змісту пенсійного забезпечення та необхідність зміни форми пенсійного законодавства з подальшою його кодифікацією; вивчено застосування міждержавної угоди України та Білорусі у сфері пенсійного забезпечення, виявлено проблеми та напрацьовано пропозиції з їх подолання. Результатом цього проєкту стала підготовлена спільна українсько-білоруська колективна монографія «Пенсійне забезпечення в Україні та Білорусі: історія становлення та перспективи розвитку» за ред. М. Шумила та І. Комоцької.

Основні напрями наукової діяльності підрозділу на сьогодні включають: 1) фундаментальні дослідження правових проблем права власності, кредитних та договірних відносин, правового статусу та корпоративних відносин учасників юридичних осіб, актуальних проблем правового регулювання ринку фінансових послуг, основних засад здійснення судочинства та принципів цивільного процесуального права; правового регулювання трудових відносин і відносин із соціального забезпечення; 2) співробітництво з органами державної влади, зокрема з Верховною Радою України, у тому числі на запити профільних комітетів та окремих депутатів, готуються висновки щодо поданих законопроєктів. Співробітники відділу беруть активну участь у засіданнях комітетів і робочих груп щодо розробки концептуальних засад нових законодавчих актів; 3) науково-експертна робота на запити органів виконавчої влади, органів прокуратури, СБ України, суду, Державної фіскальної служби, інших юридичних осіб публічного і приватного права та фізичних осіб стосовно тлумачення окремих положень законодавства та правомірної практики його застосування; 4) виступи членів відділу в якості офіційних опонентів по захисту дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата (доктора філософії) та доктора юридичних наук; 5) підготовка фахівців вищої кваліфікації (докторів філософії та докторів наук) за спеціальностями: 12.00.03 – цивільне право; цивільний процес, сімейне право; 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення.

Відділ міжнародного права та порівняльного правознавства. Як зазначалося, одним із провідних наукових напрямів утвореного у 1949 р. Сектору держави і права АН України стала проблематика міжнародного права. Дослідження здійснювалися такими відомими особистостями української науки міжнародного права, як В. М. Корецький, М. К. Михайловський, Н. М. Ульянова. Надалі науковою розробкою питань міжнародного права, його окремих галузей, а також порівняльного правознавства, займалися Г. Ю. Бувайлик, В. І. Сапожников, В. Н. Денисов, О. Ф. Висоцький, В. І. Євінтов, В. І. Акуленко, Ю. І. Нипорко та ін. Серед фундаментальних наукових праць, підготовлених у цей період, слід назвати «Общие принципы права в международном праве» (1957, автор В. М. Корецький), «Декларация прав и обязанностей государств» (1962, автор В. М. Корецький), «Міжнародний арбітраж» (1963, автор М. К. Михайловський), «Міжнародно-правові проблеми суверенітету над природними багатствами» (1966, автор В. І. Сапожников), «Правовое регулирование международных экономических отношений» (1977, автор Г. Ю. Бувайлик), «Общие многосторонние договоры в современных международных отношениях (некоторые вопросы теории)» (1981, автор Н. М. Ульянова), «Многоязычные договоры в современном международном праве» (1981, автор В. І. Євінтов), «Морской регионализм в международном морском праве (международно-правовые проблемы регионального сотрудничества государств)» (1986, автор О. Ф. Висоцький), «Международное сообщество и правопорядок» (1990, автор В. І. Євінтов), «Правовые аспекты разоружения в ракетно-ядерную эру» (1990, автор В. Н. Денисов) та ін.

Новий етап у діяльності відділу розпочався з прийняттям у 1990 р. Декларації про державний суверенітет України та у 1991 р. – Акта проголошення незалежності України. З цього часу його діяльність значною мірою зосереджувалася на визначенні місця і ролі України в міжнародному правопорядку, встановленому в Статуті ООН, що сприяло після Другої світової війни безпрецедентному розвитку міжнародного права, у тому числі виникненню нових його галузей. Важливе місце в дослідженнях науковців відділу посідає регіональне співробітництво європейських держав у рамках ОБСЄ, Ради Європи, Європейського Союзу, НАТО. Ці дослідження характеризуються здійсненням Україною державного суверенітету в світлі захисту її законних прав та інтересів.

Сьогодні співробітники відділу вирішують нові завдання, що постали перед Україною. В світлі цього досліджуються проблеми теорії та історії міжнародного права, міжнародного права прав людини, права міжнародних організацій, міжнародного економічного права, міжнародного гуманітарного права, міжнародного права охорони культурних цінностей, міжнародного морського права, права Європейського Союзу та Ради Європи, порівняльного правознавства. За результатами наукових досліджень опубліковано низку монографічних праць, зокрема: «Реалізація міжнародно-правових норм у внутрішньому праві» (1992, за ред. В. Н. Денисова, В. І. Євінтова та участю науковців Угорщини, Чехії, Словаччини), «Суверенітет України і міжнародне право» (1995, за ред. В. Н. Денисова, В. І. Євінтова), «Міжнародно-правовий захист національних меншин» (2002, автор М. М. Товт), «Міжнародно-правові погляди академіка В. Е. Грабаря» (2003, автор К. О. Савчук), «Антологія української юридичної

думки» в 10-ти томах, т. 8 «Міжнародне право» (2004, відп. ред. В. Н. Денисов), «Правонаступництво України щодо міжнародних договорів СРСР» (2005, автор А. Я. Мельник), «Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України» (2006, за ред. В. Н. Денисова), «Міжнародно-правовий статус всесвітньої культурної і природної спадщини» (2008, автор О. І. Мельничук), «Міжнародне судочинство» (2009, за ред. Ю. С. Шемшученка), «Односторонні акти держав у сучасному міжнародному праві» (2011, автор С. А. Мельник), «Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України» (2013, автор В. І. Акуленко), «Міжнародно-правове регулювання судноплавного використання міжнародних рік» (2017, автор Є. А. Самойленко), «Місце і роль католицької церкви у міжнародному правопорядку» (2017, автор М. І. Отрош), «Вирішення територіальних спорів Міжнародним судом ООН: теорія і практика» (2017, автор В. П. Кононенко). Співробітники відділу взяли активну участь у підготовці «Юридичної енциклопедії» в 6-ти томах. Останнім часом ними ж підготовлено і видано 3-томну «Енциклопедію міжнародного права» (співголови редакційної колегії Ю. С. Шемшученко та В. Н. Денисов, відповідальний секретар К. О. Савчук).

При перетворенні Сектора на Інститут у 1969 р. серед основних напрямів його науково-дослідної роботи було визначено питання порівняльного державознавства. Серед праць з порівняльного правознавства, підготовлених у відділі, слід назвати передусім такі: «Объединенная республика Танзания (Очерк становления и развития национальной государственности)» (1969, автор В. Н. Денисов), «Республіка Замбія (Нарис державно-правового розвитку)» (1971, автор В. Н. Денисов), «Системы права развивающихся стран. Становление и развитие национальных систем права стран Африки, освободившихся от британского колониализма» (1978, автор В. Н. Денисов; у 1981 видана також німецькою мовою в Берліні).

Нині у відділі порівняльно-правовими дослідженнями займаються О. В. Кресін та І. М. Проценко. О. В. Кресін, зокрема, здійснив розробки історії порівняльного правознавства (монографія «Порівняльне правознавство у XIX–XX століттях: проблеми становлення» 2011, «Становлення теоретичних засад порівняльно-правових досліджень у другій половині XVIII – першій третині XIX століття: компаративна концептуалізація» 2017). За його упорядкуванням та науковою редакцією опубліковано колективні монографії «Foundations of comparative law: methods and typologies» (London, 2011) та «The Interaction of Legal Systems: Post-Soviet Approaches» (London, 2015). У 2010 р. Ю. С. Шемшученка та О. В. Кресіна обрано членами-кореспондентами Міжнародної академії порівняльного права. І. М. Проценко працює над проблемами торгового права Німеччини, вона опублікувала монографію «Торгове право Німеччини: історія становлення та сучасний стан» (2017).

Відділ проблем державного управління та адміністративного права.

Наукова діяльність відділу розпочалася у 1973 р. після реорганізації наприкінці 1972 р. відділу проблем державного і господарського управління шляхом утворення на його базі двох окремих відділів, у тому числі відділу політико-правових проблем управління на чолі з доктором юридичних наук, членом-кореспондентом НАН України В. В. Цветковим. Ним був створений доволі чисельний

і потужний колектив науковців різних поколінь, які своїми відомими в країні працями з організаційно-правових проблем державного управління сформува-ли комплекс фундаментальних і прикладних знань, який отримав визнання в Україні як провідна наукова школа В. В. Цветкова.

Досліджування здійснювалися за трьома напрямками, які охоплювали, зокрема, проблематику: 1) теорії і практики удосконалення державного управління; 2) правового регулювання державного управління у сфері господарювання; 3) організаційно-правового забезпечення науково-технічного розвитку країни.

Фундаментальні праці, як і чимало індивідуальних монографій, підготовлені у відділі у 70–80-х роках минулого століття, визнані базовою складовою теоретико-методологічної підготовки сучасного покоління дослідників проблематики державного управління та адміністративного права.

З 1991 р. по 19 вересня 2010 р. відділ очолював доктор юридичних наук В. Б. Авер'янов. Очолований ним відділ, продовжуючи традиції наукової школи державного управління, активно включився у розробку проблем, присвячених теоретичним аспектам галузі адміністративного права, питанням реформування системи органів виконавчої влади. Відділ узяв активну участь у розробці проєктів: Загальної концепції правової реформи в Україні (1996), Концепції державної політики з прав людини (1996), Концепції адміністративної реформи в Україні (1996–1998), Закону України «Про Кабінет Міністрів України» (1997–2010), Кодексу основних правил поведінки державного службовця в Україні (1997–1999), Законів України «Про державну службу» і «Про міністерства та інші центральні органи виконавчої влади» (1998–2010), проєкту Адміністративно-процедурного кодексу (1999–2010).

З жовтня 2010 р. відділ очолила доктор юридичних наук О. Ф. Андрійко. Переважна увага співробітників відділу наразі зосереджена на фундаментальних аспектах досліджень, що властиве саме академічній науковій установі, зокрема: розробка ключових інститутів адміністративного права на основі оновлення національної адміністративно-правової доктрини; поглиблення теоретичних і науково-практичних засад реформування державного управління, становлення інституту публічної адміністрації; адміністративно-правове регулювання відносин між органами публічної адміністрації та громадянами; адміністративно-правове забезпечення діяльності органів публічної адміністрації в умовах децентралізації виконавчої влади; адміністративно-правове регулювання державної служби та реформування правоохоронних органів; концептуальні засади реформування інституту адміністративної відповідальності, проблем розвитку адміністративної юстиції в Україні; фінансова і бюджетна децентралізація.

Справжньою «візитівкою» сучасної діяльності відділу є найважливіші колективні праці, об'єднані в цикл академічних наукових видань «Адміністративно-правова реформа в Україні»: «Державне управління: теорія і практика» (1998), «Державна служба: організаційно-правові основи і шляхи розвитку» (1999), «Виконавча влада і адміністративне право» (2002), «Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики» (2003), «Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту» (2007), «Принцип верховенства права у діяльності держави та в адміністративному праві» (2008), «Демократичні засади державного

управління та адміністративне право» (2010), «Україна та європейська інтеграція: публічно-правові аспекти» (2010), «Система органів виконавчої влади: правові проблеми вдосконалення організації та діяльності» (2013), «Публічна адміністрація та громадяни: адміністративно-правове регулювання відносин» (2017).

Крім цього, фундаментальні основи української науки адміністративного права систематизовано викладено у першому в Україні академічному курсі адміністративного права – «Адміністративне право України. Академічний курс» у 2 т. (2004–2005).

У 2010 р. колективом відділу проблем державного управління та адміністративного права було підготовлено та видано книгу «В. Б. Авер'янов. Вибрані наукові праці», у якій представлено життєвий і творчий шлях відомого вітчизняного вченого.

Вагомою у нинішній період є участь представників відділу у законопроектній діяльності. Зокрема, науковці відділу брали участь у розробці проектів: Закону України «Про державну службу» (2013–2015), Закону України «Про міністерства та інші центральні органи виконавчої влади» (1998–2011), Адміністративно-процедурного кодексу України (1998–2015), змін до Конституції України (2007–2010), нової Концепції адміністративної реформи в Україні (реформи публічної адміністрації) (2007–2009), Кодексу про адміністративні проступки (2008), внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України (2008–2011), нової редакції Закону України «Про звернення громадян» (2017–2018), проектів Закону України «Про адміністративну процедуру» (2018), змін до Законів України «Про Кабінет Міністрів України» та «Про центральні органи виконавчої влади» (2018).

Для забезпечення більшої прикладної спрямованості творчого пошуку та впровадження результатів наукових досліджень у державно-правову практику відділ активно і плідно співпрацює з провідними фахівцями багатьох державних органів, у тому числі комітетів Верховної Ради України, Верховного Суду, Адміністрації Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства юстиції України, Національного агентства з питань державної служби України, Національного антикорупційного бюро України, Служби безпеки України, інших центральних органів виконавчої влади.

Важливим елементом забезпечення ґрунтовності і практичної значущості наукових досліджень є широке вивчення та використання зарубіжного досвіду теорії та практики державно-правового будівництва. З цією метою провідні вчені відділу постійно беруть участь у творчих контактах з іноземними фахівцями в галузі адміністративного права і державного управління під час робочих зустрічей в Україні.

Відділ проблем аграрного, земельного, екологічного та космічного права. Цей відділ, що нині охоплює сферу наукових досліджень чотирьох галузей права, створений у 2015 р. Водночас дослідження, що здійснювалися за відповідними науковими напрямками протягом 70 років існування Інституту, структурувалися по-різному. Ідея започаткування наукових досліджень у галузі правової охорони навколишнього середовища належала В. Л. Мунтяну. Впродовж 1960–1970-х років науковець опублікував низку власних монографічних праць

з проблематики правової охорони природи, ґрунтів, лісів тощо. У 60-х роках у Секторі розпочинається розроблення проблематики сільськогосподарського права, яке згодом одержало назву аграрного права. На початку 70-х років Ц. В. Бичковою було видано низку робіт з питань агропромислового кооперування, договорів у сільському господарстві тощо.

З початку 1970-х років до дослідження природоохоронної проблематики долучається Ю. С. Шемшученко, який згодом стає визнаним лідером і засновником наукової школи правової охорони навколишнього середовища в Україні. Під його керівництвом упродовж 1970-х років створюється відповідна проблемна група, до якої увійшли Н. Р. Малишева, М. І. Малишко, Н. Д. Красіліч, М. І. Єрофеев та деякі ін. Організаційно ця група послідовно функціонувала у складі: спочатку – відділу конституційного і трудового права, згодом – відділу проблем радянського будівництва.

Паралельно у відділі правових проблем державного управління сформувалась група правових проблем сільського господарства, до складу якої увійшли Ц. В. Бичкова, В. І. Семчик, З. А. Павлович, дещо пізніше – В. П. Нагребельний, П. Ф. Кулинич та ін.

Нарешті, у 1982 р. ці дві групи об'єднуються у відділ правових проблем сільського господарства і охорони навколишнього середовища, який аж до 2006 р. очолював Ю. С. Шемшученко, а згодом В. І. Семчик. У той період цей відділ уже мав назву відділу проблем аграрного, земельного та екологічного права.

Упродовж 70–90 років ХХ століття правознавці екологічного та аграрно-земельного профілю Інституту видали серію (понад 20) монографічних праць, які й досі, незважаючи на суттєві зміни суспільно-політичного, економічного, екологічного життя, є широко цитованими як науковцями, так і практиками відповідних галузей знань.

Починаючи з 1998 р., в Інституті почали здійснюватися космічно-правові дослідження. Спочатку вони структурувались під егідою Міжнародного центру космічного права (МЦКП), створеного при Інституті держави і права імені В. М. Корецького на підставі спільного рішення Національного космічного агентства України, Національної академії наук України, Російської академії наук і Російського авіакосмічного агентства. Очолив МЦКП Ю. С. Шемшученко, а його заступником була призначена Н. Р. Малишева. До складу Центру увійшли Н. Д. Красіліч, С. В. Кузнецова, С. О. Негода, В. В. Семеняка, І. П. Андрушко. Невдовзі МЦКП набув статусу провідної установи з дослідження космічно-правової проблематики на пострадянських теренах, ставши також єдиною спеціалізованою науковою установою космічно-правового профілю в Центральній і Східній Європі. На рахунку МЦКП – значна кількість наукових праць з міжнародного та національного космічного права, низка довідкових видань з космічного права України та інших країн світу, коментарів законодавства, у т. ч. виданих провідними світовими видавництвами (як одноособово, так і в складі міжнародних творчих колективів). Упродовж 20 років свого існування МЦКП здійснив десятки науково-правових експертиз ситуацій, що склались у процесі здійснення міжнародних космічних проектів і програм. Його співробітники беруть активну участь у національній та міжнародній пра-

вотворчості, представляють Україну в міжнародних організаціях космічного спрямування системи ООН та ін.

Починаючи з 2012 р., в Інституті за ініціативою Президента НАН України Б. Є. Патона було створено відділ проблем космічного та екологічного права (завідувач Н. Р. Малишева). А у 2015 р. шляхом об'єднання цього відділу з відділом проблем земельного та аграрного права у структурі Інституту з'явився відділ проблем аграрного, земельного, екологічного та космічного права у складі Н. Р. Малишевої, П. Ф. Кулинича, В. І. Олещенка, В. В. Семеняки, О. Б. Кишко-Єрлі (до 2018 р.), Д. В. Бусуйок (до 2017 р.), О. А. Поліводського, С. В. Батрина, Т. В. Кулиш.

Дослідницька стратегія відділу характеризується різноплановістю та багатаспектністю як з точки зору охоплення тематики наукових досліджень, так і з позиції форм і методів роботи, поєднання фундаментальних і прикладних розробок, спрямованих, з одного боку, на вдосконалення законодавства, а з другого – на підвищення ефективності правозастосовної практики.

Тематика наукових досліджень відділу значною мірою прив'язана до політико-правових трансформаційних процесів державотворення: завершення земельної реформи, децентралізації влади, забезпечення екологічної безпеки, утвердження України як космічної держави та ін. При цьому, якщо земельно-аграрна правознавча проблематика здебільшого виходить з внутрішніх потреб правового розвитку, то еколого-правові та космічно-правові дослідження мають не тільки внутрішній, а й яскраво виражений міжнародно-правовий аспект. Усвідомлюючи це, відділ у своїй стратегії розвитку чільне місце відводить міжнародному співробітництву: публікації результатів своєї діяльності за кордоном чи в кооперації з іноземними колегами, участі в міжнародних організаціях відповідного профілю, проведенню спільних заходів, обміну інформацією та результатами роботи.

Відділ проблем кримінального права, кримінології та судоустрою.

Дослідження проблем кримінального права і процесу розпочалися в Секторі держави і права АН УРСР зі створення у його складі у 1961 р. групи кримінального права і процесу. На базі групи у 1965 р. було створено відділ з питань дослідження причин і розробки заходів щодо запобігання злочинності, який до 1977 р. очолював доктор юридичних наук І. П. Лановенко.

З 1965 р. у відділі активізувалися наукові дослідження проблем протидії злочинності, результати яких були відображені в численних наукових працях. Вони засвідчили оформлення на базі відділу академічної наукової школи кримінальної юстиції і кримінології, яка характеризувалась високим теоретичним рівнем науковців, академічною науковою культурою, здатністю ефективно використовувати теорію для вирішення актуальних практичних завдань. Зазначені «наукові стандарти» і сьогодні підтримуються та розвиваються науковцями відділу.

У зв'язку з проголошенням Україною незалежності у 1991 р. постало завдання наукового забезпечення процесу становлення нового, демократичного правопорядку в Україні, заснованого на пріоритетності прав і свобод людини. Тому виникла гостра потреба у новому методологічному інструментарії, необхідному для наукового забезпечення протидії злочинності в нових умовах і

реформування кримінальної юстиції в Україні як одного із засобів цієї протидії. У відповідь на це у відділі, яким з 1999 р. керує О. М. Костенко, виходячи з академічних стандартів, притаманних його науковій школі, був започаткований пошук нової, прогресивної методології для розв'язання актуальних проблем забезпечення правопорядку. Так, О. М. Костенко у 1993 р. на розвиток доктрини природного права сформулював принцип соціального натуралізму як методологічний принцип юриспруденції і кримінології.

Останнім часом у відділі значна увага приділяється дослідженням методології кримінального правознавства, кримінології і кримінальної юстиції, зокрема здійснюються інноваційні (пошукові) дослідження: світоглядних і методологічних проблем кримінального правознавства, кримінології і кримінальної юстиції; щодо розробки вчення про соціально-натуралістичну юриспруденцію і застосування його в наукових дослідженнях проблем забезпечення правопорядку і протидії злочинності; проблеми нової інтерпретації феномена злочинності як прояву соціальних аномалій у сучасних умовах для вдосконалення концепції забезпечення правопорядку.

Також у відділі на рівні докторських дисертацій спеціально розроблялися такі структурні елементи НДР, на основі чого була опублікована низка монографій:

«Співучасть у злочині: сутність, структура, відповідальність»;

«Судова влада в умовах формування громадянського суспільства та правої держави в Україні»;

«Протидія злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства»;

«Кримінально-правова протидія злочинам проти основ національної безпеки України: теорія і практика»;

«Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії»;

«Необхідна оборона (захист від посягання на статеву свободу та статеву недоторканість особи)»;

«Виконавець злочину в структурі співучасті».

Як засвідчив досвід застосування в наукових дослідженнях методології соціального натуралізму, вона може бути ефективним методологічним інструментом для вирішення актуальних проблем кримінології і кримінальної юстиції. Завдяки цьому у відділі розвиваються нові напрями юридичної науки – «соціально-натуралістична кримінальна юриспруденція», «соціально-натуралістична кримінологія». На основі зазначених досліджень запропоновано ряд нових концептуальних положень. Зокрема: 1) концепція кримінологічної безпеки; 2) нова формула забезпечення правопорядку: «правова культура громадян плюс юстиція»; 3) концепція «активної юстиції»; 4) авторський курс «соціально-натуралістичної» кримінології для студентів-юристів; 5) «інструментальна» концепція законодавства для пояснення феномену «зловживання правом», у тому числі корупції, рейдерства та інших проявів «зловживання правом»; 6) концепція «антикримінальних лещат».

Наведені положення опубліковані в численних наукових і науково-публіцистичних працях співробітників відділу, як в Україні, так і за кордоном (Велика Британія, Ізраїль, Чехія, Польща, Росія). Зокрема, вони викладені в індиві-

дуальних монографіях О. М. Костенка «Культура і закон у протидії злу» (2008) і О. О. Кваші «Співучасть у злочині: структура і відповідальність» (2013), у колективних монографіях: «Протидія злочинам у сфері службової діяльності (кримінологічні, кримінально-правові і кримінально-процесуальні проблеми)» (2014); «Забезпечення правопорядку в Україні засобами кримінальної юстиції» (2017), а також у підручнику «Кримінологія. Практикум» (2016). Ці праці слугують вдосконаленню протидії злочинності, а також використовуються у дисертаційних дослідженнях та викладацькій діяльності. Це забезпечує відділу, так би мовити, власне «наукове обличчя» і авторитет в Україні.

Таким чином, на базі відділу склалася академічна наукова школа кримінальної юстиції і кримінології «Інноваційні процеси у сфері протидії злочинності», відмітною рисою якої є розвиток у сучасних умовах нових підходів у протидії злочинності, заснованих на методології соціального натуралізму та ідеї природного права для забезпечення засобами кримінальної юстиції і кримінології прогресивного правопорядку в Україні.

Ключовою проблемою сучасних наукових досліджень відділу є проблема підвищення ефективності некаральних (соціальних) засобів і засобів кримінальної юстиції у протидії злочинності, а також розробка методологічного інструментарію, адекватного новим потребам і викликам у сфері протидії злочинності і забезпечення правопорядку в Україні, зокрема на основі методологічного принципу соціального натуралізму.

Відділ правових проблем політології було створено у 2002 р. як перший в Україні, унікальний за проблематикою дослідницький центр. Фундаментальні й прикладні дослідження науковців відділу спрямовані на розв'язання проблем теорії політики та методології політико-правових досліджень, державного будівництва, розвитку демократії, громадянського суспільства, етнонаціональних відносин, політичної і правової культури. Наукові проблеми розглядаються в парадигмі взаємозв'язку та взаємозумовленості політики і права, їх спроможності регулювати суспільні відносини на засадах справедливості, демократичних цінностей, національних інтересів, дотримання прав людини і громадянина.

Інтеграція політологічних і правових знань дає змогу виокремити нові дослідницькі проблеми, розв'язання яких сприяє поліпшенню процесів державотворення в Україні, вдосконаленню національного законодавства. Правова політологія робить вагомий внесок у вирішення кардинальних завдань сучасної політико-правової практики, які пов'язані з науковим забезпеченням реформ, запобіганню і своєчасним ефективним розв'язанням конфліктів, створенням умов для сталого суспільного розвитку. Найвагоміші наукові здобутки співробітників відділу – колективні монографічні дослідження: «Парламентські вибори в Україні: правові і політичні проблеми» (2003), «Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти» (2003), «Інститут імпідменту: порівняльний політико-правовий аналіз» (2004), «Демократія і регіональна еліта: політико-правові проблеми влади у столиці України» (2005), «Політика, право і влада в контексті трансформаційних процесів в Україні» (2006), «Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії» (2007), «Етнонаціональний вимір глобалізаційних викликів

для України» (2008), «Політична відповідальність: суть, ознаки, особливості» (2008), «Адміністративно-територіальна реформа в Україні: політико-правові проблеми» (2009), «Правові засади державної етнонаціональної політики в Україні» (2001), «Реформування адміністративно-територіального устрою: український та зарубіжний досвід» (2011), «Правові механізми забезпечення соціальної легітимзації суспільно-політичних перетворень в Україні» (2011), «Політико-правові проблеми адміністративно-територіальної реформи в Україні» (2009), «Правові форми політичної відповідальності: аналіз зарубіжного досвіду та висновки для України» (2012), «Громадський контроль діяльності органів публічної влади» (2013), «Політико-правові засади етнокультурної консолідації українського суспільства» (2013), «Правові засади оптимізації адміністративно-територіального устрою України» (2013), «Запобігання дискримінації в Україні в контексті європейської інтеграції» (2015), «Політико-правові засади трансформації партійної системи України» (2016), «Правовий вимір державної інформаційної політики України в умовах глобальних викликів» (2018).

Починаючи з 2014 р., у відділі правових проблем політології здійснюються політико-правові дослідження проблематики деокупації, відновлення територіальної цілісності держави, протидії сепаратизму, забезпечення національної безпеки, етнокультурної консолідації українського суспільства, формування моделі етнонаціональної, інформаційної політики для реінтеграції Донбасу і Криму, забезпечення прав національних меншин тощо. Серед них слід назвати наукові праці: «Політико-правові механізми запобігання сепаратизму в демократичному суспільстві» (2014), «Політико-правові механізми формування національної ідентичності населення Донбасу» (2015), «Етнополітична безпека України: політико-правові механізми протидії етнополітичній дезінтеграції держави» (2015), «Модель етнонаціональної політики для реінтеграції Донбасу і Криму» (2016), «Політичні та міжнародно-правові механізми деокупації та відновлення територіальної цілісності: світовий досвід і Україна» (2017), «Етнокультурна автономія як інститут забезпечення прав національних меншин: світовий досвід і Україна» (2018). Ці дослідження мають велике наукове і практичне значення в умовах протидії російській агресії, позаяк створюють політико-правові засади формування адекватної викликам часу державної політики в усіх сферах суспільного життя. Цей науковий напрям виявився затребуваним державою і громадянським суспільством, креативним за своїми результатами та законодавчими змінами, перспективним для розвитку науки й правозастосовної практики.

Учені відділу реалізують свій науковий потенціал і в експертній діяльності. Це численні висновки щодо окремих законопроектів з етнонаціональної, освітньої, мовної, інформаційної політики. Співробітники відділу залучаються до підготовки щорічних Послань Президента України до Верховної Ради України. І. О. Кресіна протягом багатьох років є членом Науково-експертної ради з філософських, політичних і соціологічних наук при Міністерстві освіти і науки України, обиралася експертом Ради Європи з дотримання Європейської конвенції із захисту національних меншин. В. П. Горбатенко є головою Комісії з філософсько-світоглядних дисциплін Міністерства освіти і науки України.

На базі відділу видаються щоквартальні фахові збірники наукових праць Інституту «Держава і право» з юридичних та політичних наук (головний ре-

дактор – І. О. Кресіна, члени редколегій В. П. Горбатенко, А. А. Коваленко, О. М. Стойко, В. А. Явір та ін.), журнал «Судова апеляція» (заступник головного редактора І. О. Кресіна).

Відділ є базовим структурним підрозділом, що забезпечує з 1992 р. діяльність в Інституті спеціалізованої вченої ради по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) політичних наук. До її складу входять співробітники відділу В. П. Горбатенко (голова), І. О. Кресіна (заступник голови), М. Д. Ходаківський (вчений секретар), О. М. Стойко. Важливим результатом діяльності ради є те, що в ній здобувають наукові ступені політологи з усієї України та з інших країн. Загалом тут захистили дисертації близько 200 фахівців. Інститут став однією з провідних установ з підготовки фахівців-політологів.

Відділ активно співпрацює із зарубіжними науковими центрами. З 2010 р. Інститутом, Польською академією наук і мистецтв та Польським науковим товариством у Житомирі щорічно організовуються українсько-польські наукові конференції. За їх результатами співорганізатори видають науковий журнал «*Studia Politologica Ucraino-Polona*» (В. П. Горбатенко – голова редколегії від української сторони, І. О. Кресіна, А. А. Коваленко – члени наукової ради, О. В. Кукуруз – член редакційної ради). У результаті наукового стажування О. В. Кукуруз у Варшавському університеті за грантом Фонду ім. К. Скубішевського налагоджено співпрацю із цим Фондом і проведено українсько-польські наукові конференції «Конституція і виборчий процес в Україні», «Політичні партії і вибори в Україні».

Перспективними напрямками діяльності відділу є політико-правові дослідження щодо прогнозування геополітичного і внутрішньополітичного розвитку України в контексті європейської інтеграції, забезпечення державного суверенітету, консолідації української нації і суспільства, захисту прав людини і громадянина тощо.

У відділі працюють п'ять докторів (І. О. Кресіна, В. П. Горбатенко, А. А. Коваленко, О. М. Стойко, В. А. Явір), три кандидати політичних (О. В. Кукуруз, М. Д. Ходаківський, В. М. Тарасюк), один кандидат юридичних наук (Н. М. Батанова). Очолює відділ доктор політичних наук І. О. Кресіна.

Таким чином, у рамках Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України забезпечується на належному рівні розвиток майже усіх галузей юридичної науки. Наступні кроки у цьому напрямі мають сприяти подальшому підвищенню ефективності юридичної науки і практики.

DOI: 10.33663/0869-2491-2019-30-3-23